

HEDI ROSMA: *Olin üllatunud kuuldes, et ametlikult oled sa „Loomingu Raamatukogu” peatoimetaja olnud alles 2008. aastast. Sisuliselt oled sa ju seda tööd teinud sellest ajast, kui peatoimetaja ametikoht 1994. aastal kaotati?*

ANU SALUÄÄR: Võib ütelda küll, et neid ülesandeid on täidetud 1995. aastast alates, kui viimane peatoimetaja ametikoht kaotati. Oli suur koondamine, „Loomingu Raamatukogu” toimetust kärbiti ja abijõud ühendati „Loominguga”. „Loomingu Raamatukogusse” jäid ainult kaks tegevtoimetajat — Terje Kuusik ja mina. Terje Kuusiku osaks oli peamiselt hispaania-, itaalia- ja ingliskeelne kirjandus. Tal olid omad tõlkijad, soovitajad ja agendid, tema numbrid olid alati tuntud headuses tehtud ja toimetatud. Üleüldine korraldamine ja planeerimine, lisaks Skandinaavia, saksa ja soome kirjandusele, jäi nagu iseenesest minu peale.

Mingil hetkel taipasime, et päris omapead ikka ei saa, ja otsustasime uuesti kokku kutsuda „Loomingu Raamatukogu” kolleegiumi, mis oleks ühelt poolt indulgents ja teiselt poolt intellektuaalide kogu, kes võiksid igaüks, vastavalt oma keelealale ja teadmistele, avaldamisplaani midagi soovitada. Mida rohkem päid, seda parem välja kukub. Üksinda kippusin ainult Skandinaavia-liini peale — 1996. aastal oli mul vist lausa viis rootsi asja sees. Iseenesest on need kõik väga huvitavad ja armsad raamatud, aga „Loomingu Raamatukogu” mõte on ikkagi selles, et haarata maailma nii laialt kui võimalik.

Niimoodi ta siis tasakesi läks, kuni äkki 2006. aastal, kui meil sai viiskümmend aastakäiku täis ja andsime välja „Loomingu Raamatukogu” bibliograafia, saadi aru, et minu käest ei saa nõuda kõike seda, mille eest peaks vastutama peatoimetaja. Olin ju tegelikult tavaline toimetaja, miks ma oleksin pidanud vastutama näiteks eelarve eest. Ma olin neid asju ajanud kogu aeg hästi ettevaatlikult ja kokkuhoidlikult, hästi ökonoomselt, oma aruga. Kui siis taibati, et peatoimetajat ei ole olnud juba kaksteist aastat, kuulutati välja ametlik konkurss.

Tolleks hetkeks olin mina töötanud „Loomingu Raamatukogus” osakonnatoimetajana juba kolmkümmend, Terje Kuusik kolmkümmend kolm aastat. Nii et väga kaua ei saanud see asi enam jätkuda, ilma et uut verd poleks peale tulnud. Toimetajate põlvkond pidi vahetuma. Võtsime juurde Triinu Tamme, kes on prantsuse filoloog, tema osaks jäi mõistagi eeskätt prantsuskeelne kirjandus. Terje Kuusik läks 2011. aastal pensionile ja 2012. aastast loodi juurde teine toimetajakoht, kuhu asus tööle Kai Aareleid, kes on hispaaniakeelse kirjanduse spetsialist.

Nüüdseks on olukord selline, et Triinu Tamm on valitud uueks peatoimetajaks ja alates 2013. aasta 2. jaanuarist jätkan mina tavalise toimetajana.

H. R.: *Miks otsustasid nüüd peatoimetaja kohalt lahkuda? Mingit survet, nagu ma aru saan, selleks vist ei avaldatud?*

A. S.: Ei, survet selleks avaldatud ei ole. Tahtsingi ise ühe viieaastase ametiajaga piirduda. Nüüd on aeg noorematel tulla. Saabunud on e-raamatu ajastu. See on asi, millega ma tõesti ei jaksa ennast enam kurssi viia. Niisamuti Facebooki ja teiste moodsate meediakanalitega. Mina tegin oma tööd ja lasin meedial tegutseda omasoodu. Aga nüüd on tähtis olla kogu aeg nähtaval. Meie noored toimetajad on selles asjas väga head tööd teinud ja mul on tunne, et nooremas põlvkonnas kannab see juba vilja. Sest nüüd, ühe aasta jooksul, on „Loomingu Raamatukogu” tellijate arv tõusnud tervelt kahesaja võrra. Võib oletada, et selle taga ongi Facebook, mis on „Loomingu Raamatukogu” ka uue põlvkonna teadvusesse toonud. Need inimesed, kes olid harjunud tellima „Loomingu Raamatukogu” 1957. aastast peale, on vähehaaval kaduma hakanud. Aga noored vaatavad — ohoo, mis asi see on! „Loomingu Raamatukogu”!

See on töö, mida mina enam ära ei õpi. Mina ise trummi ei löö ja hamburgerikostüümis tänavale ei lähe. Üldiselt ma isegi veidi kardan internetti ja pelgan negatiivset vastukaja. Nii et eks see ole natuke nagu psüühiline enesekaitse ka — mingis mõttes on teadmatusse sulgudes oma tööd ju palju kergem teha. Iseloomu arvamust erakirjades, kirjutades väga palju erakirju. Mulle meeldib rääkida üks-ühele, ma ei kujuta ette, et kirjutaksin kahesajale või kahele tuhandele inimesele. Aga kui mul tõesti midagi öelda on, siis teen seda trükiajakirjanduses, kuski „Loomingu” viimasel leheküljel. Olen pidanud vajalikuks tutvustada Eestis seda, mida meie kirjanduse, kirjjanike, poliitika ja ajaloo kohta kirjutatakse Skandinaavias, või siis sellest, mida meil oleks sealt eeskujuks võtta.

H. R.: *Milles täpsemalt seisneb „Loomingu Raamatukogu” peatoimetaja roll?*

A. S.: See on ajas väga palju muutunud. Nõukogude ajal oli peatoimetaja kõikides väljaannetes teadagi see, kes käis EKP Keskkomitees ja Glavlit'i ees vastutamas. Tavaliselt peatoimetaja ise tõlkimise ja toimetamisega ei tegelnud, tema töö seisnes ülemustega kooskõlastamises, õigustamises, vabandamises, vastutamises, ja kui tal väga halvasti läks, siis ka karistuse kandmises. Näiteks see, et Jüri Ojamaa 1983. aastal väärteo eest, milleks oli Peet Vallaku novellikogu avaldamine, lahti lasti, oli täielikult nõukogudeaegne nähtus. Pärast taasiseseisvumist aga oli vaja inimest, kes oleks tegevtoimetaja, kes telliks käsikirju, koostaks aastakäiku, toimetaks tõlgete käsikirju — ühesõnaga, tegeleks sisulise tööga. Loomulikult kuulub peatoimetaja tööülesannete hulka ka korralduslik ja koguni juriidiline pool, mis on tänapäeval aina suurenenud ja laienenud. Ja see on see asi, mis mulle endale tegelikult üldse ei sobi, aga ma olen kokkuvõttes teinud seda seitseist aastat. See tähendab, olen kaubelnud välismaa kirjastustelt võimalikult soodsaid tõlkelepinguid, liitnud-lahutanud-korrutanud raha. Ometi olen ma loomu poolest inimene, kes tahaks tegelda vaiksel käsikirjadega, oleksin hea meelega kuski kongis ja pööraksin ainult käsikirjade lehti.

H. R.: *Alustasid „Loomingu Raamatukogus” toimetajana 1976. aastal, kui peatoimetajaks oli Jüri Ojamaa. Jõudsid sa veel Lembe ja Edwin Hiede-*

liga ka kokku puutuda või oli nende aeg toimetuses selleks ajaks juba möödas?

A. S.: Lembe ja Edvin Hiedel olid selleks ajaks, kui mina „Loomingu Raamatukogu” toimetusse jõudsin, sealt juba lahkunud. Oli tehtud nii-öelda suurpuhastus, ideoloogiline ümberkorraldus. Otto Samma, kellel tänavu on 100. sünniaastapäev, saadeti 1972. aastal pensionile, „Loomingu Raamatukogu” peatoimetajaks määrati Jüri Ojamaa ja tema kohustuseks tehti Hiedelite vabastamine ja toimetuse uuesti komplekteerimine. See oli puhas repressioon kõrgemalt poolt, mis toimus kolm aastat enne minu aega. Nii et mina olen kohtunud Lembe ja Edvin Hiedeliga kui tõlkijate ja toimetajatega veel aastaid hiljemgi. Lembe Hiedel toimetas pärast veel mõne numbrigi, Edvin Hiedel tõlkis mitmeid raamatuid ungari keelest. Nad said loomulikult aru, et mina, noor inimene, ei olnud nende toimetusest väljaarvamiseiga kuidagi seotud.

H. R.: *Jüri Ojamaa on kirjeldanud juhtumeid, kus tal tuli Glavliti nõudmisel käsikirjadest oma käega lauseid maha tõmmata. Kui palju sina toimetajana tsensuuriga kokku puutusid?*

A. S.: Üldiselt ei olnud meie Terje Kuusikuga kumbki need, kes Glavlitis käisid. Glavlitis pidi käima peatoimetaja. Oli muidugi üksikuid kordi, kui peatoimetajat polnud kohal. Mäletan ühte korda 1980. aastal, kui peatoimetaja oli puhkusele sõitnud või haigeiks jäänud ja minul tuli trükipoognatega Glavliti minna — see oli Jaan Krossi „Kajalood”. Seal näidati mulle ühte kohta ja öeldi: „See siin ei lähe mitte!” Tsensor ei lugenud seda isegi häälega ette, vaid näitas näpuga. Mina vastasin: „No tõmmake siis maha!” — „Ei, meie oma käega ei tõmba midagi maha.” Siis pidin mina võtma pliiatsi ja selle koha sealsamas trükipoognas maha tõmbama. Ja milles oli küsimus — Jaan Krossil oli „Stahli grammatikas” koht vanglahobusest, kes oli vedanud vanglast välja surnukehi iga lipu ajal. Seal oli öeldud, et ta vedas neid sinimustvalge lipu all ja mustpunavalge lipu all ja punase lipu all. Sinimustvalge tohtis jääda, aga see viimane lipp kästi maha tõmmata. Nõukogude korra ajal, 1940—1941, vanglas surnukehi ei tekkinud.

Tõlked enamasti Glavlitis ei käinud, nende eest vastutas peatoimetaja iseseisvalt. Eesti originaalteosed aga kontrolliti kõik üle. Kuna eesti algupärandeid „Loomingu Raamatukogus” kuigi sageli ei olnud, siis mitte iga numbriga ei pidanud seal käima.

H. R.: *Kus see kurikuulus Glavlit üldse asus?*

A. S.: See asus Draamateatri vastas, „Eesti Raamatu” majas, Pärnu maantee 10. Neljas korrus oli Glavliti korrus. Nii et üleval ja all oli kirjastus „Eesti Raamat”, aga keskel oli Glavlit. Neil oli eraldi uksekell.

H. R.: *Kui Nõukogude ajal oli „Loomingu Raamatukogu” omamoodi õhuaknaks laia maailma, siis kuidas defineerida tema rolli praegu?*

A. S.: Meie lipukiri on kvaliteet. Kui „Loomingu Raamatukogus” on midagi ära trükitud, siis see ei ole juhuslik. Peab olema läbi mõeldud, miks seda avaldatakse, ja ka sõnaline kuju peab olema viimse pisiasjani läbi mõeldud. Selleks annab riigiväljaanne meile aja ja võimaluse, ja kohustuse. Tahaks väga loota, et „Loomingu Raamatukogule” ei saa kunagi kehva toi-

metamist ette heita. Teinekord mõni trükiviga ikka juhtub, aga seda tohib juhtuda üliharva. „Loomingu Raamatukogu” on ka tõlkimise ja toimetamise kool. Kes on „Loomingu Raamatukogus” tõlkeid avaldanud, see teab, mis on nõudlik toimetamine, muidugi koostöös tõlkijaga. Ühtegi lõpuni mõtlemata mõtet meil ära ei trükita.

Võrreldes selle ajaga, mis oli viiskümmend kuus aastat tagasi, on „Loomingu Raamatukogu” roll muidugi tohutult muutunud. Muutused on toimunud nii lugemuses ja publikus kui ka ühiskonnas. Nõukogude ajal oli üks suur kirjastus — „Eesti Raamat” — ja üks väike kirjastus — „Loomingu Raamatukogu”. Teist niisugust nähtust nagu „Loomingu Raamatukogu” Nõukogude Liidus ei olnudki. Oli küll „Библиотека „Огонька”” („„Ogonjoki” Raamatukogu”), sealt võeti eeskujuga, aga ma ei tea, et sellele oleks olnud nii lai haare. Teiselt poolt võis „Loomingu Raamatukogu” võrrelda millegi sellisega, nagu idasakslastel oli „Reclam Bibliothek”, mis andis välja eeskätt klassikat. Aga siin on oluline mõista, miks sai „Loomingu Raamatukogu” — paradoksaalsel kombel just tänu Nõukogude korrale — nii laiahaardeliselt alustada. Nimelt, kuni 1973. aastani ei tunnustanud Nõukogude Liit autoriõigusi. Kuni selle ajani võis tõlkida kõiki maailma kirjanikke täiesti vabalt ja mitte keegi ei pidanud läbirääkimisi pidama Joyce’i või Kafka pärijatega. Mis hea mõte aga pähe tuli ja mis raamat õnnestus kätte saada, see tõlgiti ja avaldati — muidugi, kui see Nõukogude võimu otseselt ei kahjustanud. Kaudselt ikka!

1973. aastal, kui Hiedelid lahti lasti, tekkis lugejate jaoks justkui ootamatu olukord, et „Loomingu Raamatukogu” muutus. Aga ta ei muutunud mitte niivõrd (pea)toimetaja tahtel ja sula-aja lõppemise tõttu, vaid ka sellepärast, et 1973. aastal ühines Nõukogude Liit ülemaailmse autoriõiguste konventsiooniga. Olukord muutuski totaalselt. Tuli hakata kaupleva tõlkeõigusi ja nende eest maksma — see käis Moskva kaudu ja oli kohutavalt keeruline protseduur. Nii et selleks ajaks, kui Terje ja mina „Loomingu Raamatukogusse” jõudsime, tuli iga uuema raamatu pärast Moskvaga kaubelda ja uurida, kas Moskva oleks nõus panema valuutat selle või teise teose peale. Enne seda oli väga lihtne koostada näiteks ka novelli- või muid antoloogiad, aga kui oleks tulnud iga novelli autoriõiguste pärast läbirääkimisi pidada, poleks see olnud tehtav.

Muide, Ingmar Bergmani „Stseenid ühest abielust”, mis oli minu esimene tõlgitud raamat, sain ma otse Moskvast. Meil oli komandering Moskvasse ja sealses autoriõiguste agentuuris (VAAP) oli üks väga kena inimene, kes mulle selle oma käega ulatas. Ütles, et teie oskate rootsi keelt, vaadake, kui huvitav raamat meil siin on, võtke see! Ja — ennäe imet! — saimegi Ingmar Bergmaniga lepingu. Pime kana leidis tera! Uuemat ajal oleme avaldanud veel hulga Ingmar Bergmani filmikäsikirju, ta suhtus meisse alati väga vastutulelikult.

H. R.: „Loomingu Raamatukogust” ongi täiesti selgelt kujunenud oma-moodi kvaliteedimärk. Kuidas toimub raamatute valik? Millised on „Loomingu Raamatukogu” nõudmised ühele tekstile?

A. S.: Meil on targad nõuandjad. Kui Eestis leidub üks leedu kirjan-duse tundja, siis annab ta meile nõu leedu kirjanduses. Professor Kasemaa on meid aastaid varustanud kõige mitmekesisema juudi kirjandusega. Ja nõnda edasi.

Ma arvan, et „Loomingu Raamatukogu” üks eesmärke võiks olla hoida elus eesti tõlkijate keeleoskusi. Et oleks tõlkijatel põhjust ja inimestel võimalust ennast väga erinevate maade kirjandusega kursis hoida. Kuni meil on veel ükski leedu või läti keelest tõlkija, siis me peaksime teadma midagi ka leedu ja läti kirjandusest. Hoopleme oma viiekümne keelega, millest „Loomingu Raamatukogus” on tõlgitud. Kui tuleb asjatundja ja pakub oma sanskriti ideed, siis ma ei ole vastu. Meile on see au. Oleme väga uhked, et meil on olemas esimene eesti tõlge albaania keelest — Ismail Kadare „Kuri aasta” Kalle Kasemaa tõlkes. See on tõesti tõlgitud albaania keelest, mis on ju väga ebatavaline keel. Ja muidugi ka esimene araabia keele tõlge — ligi viiskümmend aastat oli „Loomingu Raamatukogu” olemas olnud, aga meil ei olnud ühtegi otsetõlget araabia keelest. Siis tuli Amar Annus ja tõlkis Tayyib Salihi „Zaini pulmad”. Nii et kui teised kirjastused võtavad natuke pika hambaga väiksemaid maid või eksootilisi keelealasid tutvustada, siis meil on lausa kohustus Eesti riigile näidata, kui laia haarde ja amplituuda võivad olla meie tõlkijad.

H. R.: *On „Loomingu Raamatukogus” ilmunud teoste hulgas ka sinu eriliisi lemmikuid? Mõni raamat sinu valitsusajast, mille üle sa eriti uhke oled?*

A. S.: Igal aastal on mõni lemmik, mis on mingil põhjusel tõesti väga armas ja uhke. See ei tähenda, et tegemist peaks olema mõne minu enda tõlkega. Aga üht raamatut ma nimetaks küll — see on taani keelest tõlgitud Saxo Grammaticuse „Taanlaste vägiteod”, muidugi ainult katkendid. Taan-lased on seda palju kordi ladina keelest tõlkinud. Oli millenniumivahetus, aasta oli 2000 ja mul tuli korraga nagu mingi palavik peale. Tõlkisin seda taani keelest täiesti lummatult, olin paar kuud nagu mingisuguses transis. Ma tegin seda tõesti oma lõbuks ja olin pagana uhke selle üle. Ja ma sugugi ei tea, kas lugejad seda üldse nii kangesti oleksid oodanud. Mäletan just seda transsi — päevad lendasid, kuud lendasid ja mina muudkui tõlkisin. Elasin sellesse muinasaega nii sisse, mõtlesin juba, et tahaksin kõik need tuhat lehekülge ära tõlkida. Kui ma saaksin mõne suure stipendiumi, siis tõlgiksin võib-olla kogu Saxo ära.

H. R.: *Väike vihje loominguulise stipendiumi „Ela ja sära” komisjonile!*

A. S.: Ela ja sära küll, aga ikkagi jääb probleem tõlke põhimõtetega. Põhimõtted ju ei klapi, sest tegelikult peaks „Gesta Danorum’it” tõlkima ladina keelest ja ladina keelt ma kahjuks ei valda. Ma küll võrdlesin taani tõlget ladinakeelse originaaliga, vaatasin, kuidas see oli taani keelde pandud ja mis muudatusi tehtud, aga minu tõlge pole siiski teaduslik tõlge.

H. R.: *Sa oled tõlkinud ilukirjandust rootsi, taani ja norra, aga ka saksa keelest. Kuidas sa üldse Põhjamaade ja Skandinaavia keelte juurde jõudsid?*

A. S.: Sain juba lapsena aru, et tõlkimine mulle istub. Olin vist ühek-sandas klassis, kui tõlkisin vene keelest väikseid artiklikesi kirjanike elust.

Leidsin kuskilt Gogoli hulluksminemise kirjelduse ja tõlkisin lihtsalt oma lõbuks, sahtlisse. Sain varsti aru, et kui tahad hakata tõlkima, tuleb õppida eesti keelt. Nii et ülikooli läksin ma eesti filoloogiat õppima täiesti teadlikult. Ma teadsin, et õpetajat minust ei saa, tavaliselt ju kõik saadeti õpetajateks. Olin õppinud saksa keelt ja inglise keelt, aga mõtlesin, et saksa ja inglise filoloog on niigi palju, tuleks valida midagi muud, mis oleks natuke teistsugune. Ja kuna mul olid kontaktid Rootsiga, mul elasid seal väga head tuttavad, siis otsustasin rootsi keele kasuks. Nemad olid ka valmis saatma mulle igasugust rootsikeelset õppe- ja lugemismaterjali, mida siit ei olnud võimalik saada. Üsna suure saatuse kingitusena sain ülikoolis õppides ka nn. Skandinaavia keelte ja kirjanduste eriprogrammi.

Ülikoolis õpetas rootsi keelt Juhan Tuldava, kes oli teatavasti 1960. aastatel Rootsist välja saadetud Nõukogude spioon. Ta oli millalgi külma sõja ajal Siberist Rootsist toimetatud. Tuldaval oli valida — kas surra Siberis või minna Rootsi. Ja ta lihtsalt päästis oma elu. Aga ta oli õpetajana ja teadlasena väga hea. Pent Nurmekunna orientalistikakabinetis õppisin taani, norra ja islandi keelt. Taani keelele pani ta suurt rõhku, aga norra keele kohta ütles, et see polegi mingi keel, et see on taani keel norra hääldusega. Islandi keel on loomulikult keerulisem, antiiksem, seda niisama lihtsalt ära ei õpi. Taani ja norra keelt on rootsi keele oskajal kerge lugeda, häälduse, rääkimisega on muidugi teine lugu.

Mis puudutab keelteõppimist, siis Nõukogude ajal ei olnud ju õieti kuigivõrd keelepraktikat. Kõik need keeled olid nii-öelda kuivaltpõhitatud. Mina õppisin Tartus aastatel 1967—1972, aga Rootsi sain esimest korda alles 1988. aastal, peaaegu kakskümmend aastat hiljem. Tehti niisugune perestroika-sõit rootsi keelest tõlkijatele. Olin siis neljakümneaastane, aga seal olid seitsmekümneaastased daamid Moskvast ja Leningradist, kes olid tõlkinud Selma Lagerlöfi juba kolmkümmend-nelikümmend aastat, ja said esimest korda Rootsi. Nende rootsi keel oli veel viletsam kui minu oma, neil oli niivõrd lootusetu vene aktsent ja nad rääkisid nii, nagu kirjutasid. Professor Tuldava hääldus oli muidugi väga hea, ja ma tulen rootsi keelega toime, aga ma ei ole selles siiski päris vaba.

Pärast ülikooli saadeti mind „Eesti Raamatusse” korrektoriks. Ja siis kogemata kombel sai Jüri Ojamaa teada, et keegi istub seal oma Skandinaavia keeltega, tal oli just selle ala toimetaja puudu, ja ta kutsus mind „Loomingu Raamatukogusse” tööle.

H. R.: *Mis tunne oli esimest korda Rootsis olla?*

A. S.: See oli luksusreis, tõesti. Kõigepealt sõideti Moskvasse, Moskvast sõideti rongiga Helsingisse, sealt laevaga Stockholmi. Sellel reisil oli tõlkijaid Moskvast, Leningradist, Lätist ja Leedust. Eestist oli veel „Eesti Raamatu” toimetaja Arnold Ravel, kes oli küll saanud Rootsi juba millalgi palju varem, 1960. aastatel. Üsna imelisel kombel olid tal tekkinud väga head sidemed Rootsi Instituudiga. Nii et ta võis sealtkaudu näiteks raamatuid tellida — muidugi, kui need olid lubatud ja soositud.

Igatahes, nii uhket reisi pole mul enne ega pärast olnud. Olid vastuvõ-

tud siin ja seal ja kolmandas kohas, kohtumised Rootsi Kirjanike Liidu juhatausega, kultuuriministriga. Just sel ajal tõlkisin ma Hjalmar Söderbergi, tema Stockholmi-romaane. Söderbergi „Tõsist mängu” peetakse Rootsis siiani parimaks armastusromaaniks. Ja see mängib nimelt Stockholmi tänavatel, armastaja vaatab Johannese kiriku aias puude all oma armastatud daami akende poole. Läksin sinna sügisesse kirikuaeda ja vaatasin — ahaa, siin ta siis seisis. Nii et Stockholm oli mulle tol hetkel nagu imeasi — käia mööda neid kohti ja vaadata, kust kirjanik tuli ja kuhu läks. Või siis kirjanike kujud — Strindbergi kuju mäe otsas, Nils Ferlin, keda ma olin lugenud, Klara kunagises boheemikvartalis. Äkki läksid kõik loetud märgid paika. Nii see on, kui inimene läheb kakskümmend aastat hiljem sinna, kus ta oleks pidanud noorena õppima.

H. R.: *Kes on Anna Ydberg?*

A. S.: See on minu varjunimi juhuks, kui ma ei taha midagi oma nime all avaldada. Näiteks kaks „Eesti Raamatus” ilmunud Bo Baldersoni krimkat. Keegi ei tea Rootsis siimaani, kes on Bo Balderson. Ja kuna tema oli pseudonüümne autor, siis ma mõtlesin, et ka tõlkija võiks olla pseudonüümne. Nimi „Ydberg” pärineb ühest Bo Baldersoni raamatust.

Sama lugu oli ka Harry Winteri raamatuga „Operatsioon Narva”. Harry Winter on tegelikult Rootsi kolonel Bo Hugemark. Ta kirjutas Eesti kohta niisuguse sõjamängude stsenaariumi, mis oli omamoodi väike sõjasaladuse reetmine. Siis ma mõtlesin ka, et ei taha seal oma pärisnime all esineda.

Nii et see Anna Ydberg on mul vahetevahel tagavaraks.

H. R.: *Sul on eriline suhe Vilhelm Mobergiga. Oled eesti keelde tõlkinud tema olulisemad teosed, rännanud tema jälgedes Põhja-Ameerikas ja sellest isegi reisikirja kirjutanud.*

A. S.: Temaga on mul tõesti eriline vahekord. Aga see ei olnud päris minu isiklik valik, vähemalt alguses mitte. Esimene kokkupuude Vilhelm Mobergiga oli mul siis, kui olin ülikooli ajal „Eesti Raamatus” praktilikal ja mulle anti toimetada Peet Vallaku lese Marje Pedajase tõlgitud „Ratsuta täna öösel!”. Vilhelm Mobergiga oli ju Nõukogude ajal see häda, et ta polnud Nõukogude Liidu sõber, ja sellepärast ei saanud tema teosed kaua aega ilmuda. See romaan sai ilmuda alles hulk aega hiljem, 1983. aastal. Siis oli Vilhelm Moberg juba kümme aastat surnud ja Arnold Ravel, kes koordineeris tol ajal eeskätt Skandinaavia kirjanduse väljaandmist „Eesti Raamatus”, tegi „Loomingu Raamatukogus” Vilhelm Mobergiga katset. Tõlkis ühe Mobergi ühiskonnakriitilise näidendi, mille nimi on „Kohtunik”, ja pakkus seda „Loomingu Raamatukogule”. Kuna see kuskile kinni ei jäänud ja mingit pahandust ei ilmnunud, selgus, et Vilhelm Moberg on Nõukogude võimu poolt ilmselt vabaks antud. Ta oli äge Nõukogude okupatsiooni vastane, juba Talvesõja ajal, ja veel rohkem pärast 1968. aastat. Rootsi kirjaniku puhul ei ole see tavaline, rootsi kirjanikud on ju enamasti alati väga nõukogude-kartlikud või -sõbralikud olnud. Vilhelm Moberg lõpetas oma elu aastal 1973, enne oma 75. sünnipäeva. Kümme aastat oli tema surmast möödas ja ta ei saanud Nõukogude võimule enam midagi

paha teha. Siis ilmusid järjest veel „Mehenaine” ja „Sulle antud elupäevad”, need tõlkisin juba mina.

Rootsi kirjanikest peetakse Mobergi aktuaalseks ka praegu. Ta on kahtlemata üks Rootsi suuremaid romaanikirjanikke. Tema väljarändajate-tetraloogiat võib Tammsaarega võrrelda küll. See on rootsi kirjanduses romaanisari number üks. Mitte küll kunstilise uudsuse mõttes, aga Mobergi väljarändajad on rootsi rahvale väga hingelähedased. Rootsist rändas omal ajal, umbes poole sajandi jooksul, välja ligikaudu veerand rahvastikust.

Läks veel hulk aega ja siis avas „Eesti Raamat” „Põhjamaade romaani” sarja. Kuna olin Mobergiga tegelnud, sain tellimuse tõlkida väljarändajate-tetraloogia, kokku umbes kaks tuhat lehekülge — seda kõike „Loomingu Raamatukogu” töö kõrvalt. Selle peale kulus mul ligi kümme aastat — 2000—2010. Ma ise võrdleksin seda Juhani Salokanneli tööga, kui ta tõlkis soome keelde „Tõe ja õiguse”.

H. R.: *Kas võib öelda, et nendest autoritest, kelle raamatuid sa tõlkinud oled, on Vilhelm Moberg sind kõige enam puudutanud?*

A. S.: Puudutanud igal juhul, aga päris oma lemmikautoriks ma teda ei pea. Üks minu lemmikuid on kindlasti klassikaline erudiit nimega Frans G. Bengtsson ja tema „Orm Punane”. Ta oli eraklik kuju rootsi kirjanduses, ja omamoodi ka suur humorist. Tema ajalooekskursioonid on mulle võib-olla kõige enam huvi pakkunud. Kapitaalne „Karl XII elu” aga jääbki vist tõlkimata.

Ma ei ole eriti moodsa kirjanduse armastaja. Olen küll hädaga tõlkinud kriminaalromaane. Seda võib teha töö ja raha pärast, aga ma ei saa öelda, et oleksin Liza Marklundi austaja. Bo Balderson oli küll teistmoodi, temal olid vaimukad poliitilised krimkad, Rootsi poliitiliste taustade valgustamine mahedas huumoritoonis. Aga need tänapäeval väga popid Stieg Larssonid ja... Nad võivad ju olla, aga ma ise ei võtaks neid iialgi tõlkida. Tahaksin teha selliseid asju, mis on juba ära proovitud, ajas vastu pidanud. Ma ei taha tõlkida seda raamatut, mis täna ilmus ja homme unustatakse, vaid seda, mis ilmus kolmkümmend, viiskümmend või sada aastat tagasi. Mis on ajast läbi tulnud. Sest kui juba tõlkimiseks jõudu kulutada, siis ikka kindla asja peale.

Olen tõlkinud ka palju niisuguseid asju, mis on Eesti ja Rootsi vahelised asjad. Näiteks Sven Danelli „Kuldrannake” ja Carl Mothanderi „Parunid, eestlased ja enamlased”. Kuidas rootslane näeb Eestit, või ka väliseestlased, kes praegu kirjutavad — Maarja Talgre, Käbi Laretei. Nende suhe Eestiga. Mingil määral pakub see ju lugejale ka huvi, kuidas paistab Eesti väljastpoolt. Eesti inimesi Rootsist koju tuua — see on olnud üks minu teemasid.

H. R.: *Üks omaette peatükk sinu elus ja raamatus — „Põhjamaadest ja Eestist. Kirjutisi 1987—2008” — on „Eesti pagulased rootsi kirjanduses”. Sa oled palju tegelnud eksiilis elavate või eksiilist kirjutavate kirjanikega. Mida väljarändamine inimesega teeb?*

A. S.: Kui ma Vilhelm Mobergi väljarändajate-tetraloogia tõlkimisega poole peal olin, tuli reis Ameerikasse, Minnesotasse. Maksin hirmsa raha,

et koos rootslastega romaani tegevuspaikadesse kaasa sõita. Laevas kohtasin ühte Pärnu naisterahvast, kes sõitis kuskile Rootsi hotellikoristajaks, sest ta pidi kuidagi oma peret üleval pidama. See oli nagu teema sissejuhatus. Nii vajuvadki majanduspagulaste, kodutute inimeste lained üle maailma. Ma nägin väljarännanud rootslaste järeltulijaid Ameerikas — nad olid sageli sisemiselt kohutavalt kurvad. Nad läksid nii härdaks, nähes päris ehtsaid rootslasi, neid, kes tulid nende vanast kodumaakonnast. Inimesed elavad hästi, nad on söönud ja kaetud, aga see igatsus Rootsi järele, mis ka Mobergi raamatutest läbi imbub, see nukker juurteta jäämine on kogu aeg olemas. Üks asi on rännata, teine asi välja rännata. Ma ikka mõtlen vahel meie Luksemburgi-laste peale. Raha on ja kõik võimalused on, aga midagi on ikka puudu. Ei ole enam seda, mis oleks päris sinu oma. Kas või Eesti võsa. Mulle hirmsasti meeldib reisida, aga tahan alati koju tagasi tulla.

H. R.: *Rootsi kirjanduslukku on läinud päris mitu eesti juurtega kirjanikku, kellest siin väga palju ei räägita. Üks niisugune kirjanik on Rootsis imelapseks tituleeritud Mare Kandre, kellelt on eesti keeles ilmunud ainult üks raamat — „Naene ja Dr. Dreuf”.*

A. S.: Mare Kandre ema ja isa on eestlased, aga ta eemaldus oma Eesti juurtest, jäi rohkem omaette. Rootslased ei teagi õieti, et ta eestlane oli. Kandre oli väga draamatilise elulooga omapärane kuju. Tema raamatutesse suhtuti Rootsis tohutu tõsidusega ja ta sai alati väga erudiitseid, ülistavaid retsensioone. Võib öelda, et tal on rootsi kirjanduses lausa omaette peatükk moodsa naisterahva ängide kujutajana. See teema ei ole Rootsis midagi ebatavalist, aga Kandret peetakse eriklassiks just keeleliselt.

„Naene ja Dr. Dreuf”, mis „Loomingu Raamatukogus” Marin Pärteli tõlkes ilmus, on tema nii-öelda Freudiga polemiseeriv naisekäsitus, naise ürgolemuse vastandamine Freudile. Dr. Dreuf on täiesti abitu selle mitmeid ajastuid läbiva naisekujuga.

Üldiselt on Mare Kandre raamatuid väga raske tõlkida, mitte ainult keeleliselt, vaid ka psüühiliselt, minule käib see üle jõu. Ehk leitakse ükskord tõlkija, kes seda suudab.

H. R.: *Mulle on jäänud mulje, et tema enneaegse surma asjaolusid varjutavad mingisugused suured saladused. Oli see enesetapp?*

A. S.: See on asi, millest ei taheta eriti rääkida.

H. R.: *Veel üks intrigeeriv tüüp on Peeter Puide. Miks ei ole tema raamatuid siiani eesti keelde tõlgitud?*

A. S.: Tema tõlked on raskesti tehtavad. Peeter Puide isa küll tõlkis tema esimese romaani „Mitte kaugemale kui Baikali äärde” — ta valdas eesti keelt hästi, aga polnud ikkagi professionaalne tõlkija. See on väga keeruline raamat, ja kuna keegi pole siiani suutnud seda trükikorda panna, on see käsikiri lihtsalt seisma jäänud. Kunagi ilmus „Loomingus” selle esimene peatükk.

Puide teine romaan, „Samuil Braschinsky kadunud viha”, on selline raamat, mis tundub natuke ebameeldiv tõlkida. Ma ise ei tahaks Eesti ajaloo kohta nii rohkesti halba paljundada. See on juudiprobleemi võimendus, mis tundub meile natuke ülekohtune. Kui keegi selle välja annab, mis seal siis ikka, aga oma aega ma selle peale panna ei tahaks.

H. R.: *Hoopis teine lugu on Käbi Lareteiga. Temal on Eestis väga kindel ja truu lugejaskond.*

A. S.: Tema raamat „Peotäis mulda, lapike maad” ilmus rootsi keeles 1976. aastal ja oli mul juba ammu olemas. See oli nõukogudevastane kirjandus, aga minu Rootsi-tuttavad tõid selle mulle „salataskus” — näe, loe ka Eesti ajalugu! Ei olnud mõeldavgi, et seda oleks saanud tol ajal avaldada. Esiteks — eksiil, teiseks — poliitiku tütar jne. See oli absoluutselt mõeldamatu. Aga kui saabus aasta 1988 ja algas perestroika, siis sain ma Käbi Lareteiga kontakti ja küsisin temalt luba raamatu eesti keelde tõlkimiseks.

Proua Laretei oli nõus ja mina hakkasin tõlkima. Suvel 1989 see siis ilmus. See oli totaalselt minu initsiatiiv ja minu tehtud raamat. Kuna Nõukogude inflatsioonirubladega tasumine oli mõttetu, siis pani meie tolleaegne peatoimetaja Agu Sisask viiskümmend eksemplari oma kohvrissi, sõitis Rootsi ja viis autorile. See oli tema honorar.

Muide, 1988—1989 oli „Loomingu Raamatukogus” väga tähtis ajajärk. Tegime sõjaplaani avaldada nii kiiresti ja nii palju väliseesti autoreid kui võimalik, ja mõistagi mitte ainult rootsikeelseid. Tõlkisin Maarja Talgret, Käbi Lareteid, Andres Küngi, aga teised olid eestikeelsed autorid: Ristikivi, Ain Kalmus, Heino Susi, Ilmar Talve, Bernard Kangro, Herbert Salu... Mõtlesime ju algul, et perestroika lõpeb ja mingit Eesti Vabariiki ei tule. Ega tol hetkel ei julgenud ju keegi veel loota. Sina sündisid siis alles, jah?

H. R.: *Ma käisin juba lasteaias.*

A. S.: Tol hetkel oli meie ettekujutus see, et Nõukogude Liidus on mingi lühiajaline segaduste periood, teatud vabastamine, perestroika, piirid avanevad ja tõlkijad tohivad sõita Rootsi — imede ime! See oli niisugune haruldane asi, mis võis ju lõppeda juba järgmisel aastal. Ja me mõtlesime — ruttu-ruttu! — Ristikivi välja — 1987, Käbi Laretei välja — 1989, võtsime järjest väliseesti autoreid ja avaldasime nende kordustrükke. Et nad oleksid vähemalt „Loomingu Raamatukogus” trükitud, meie nende aastate vihkud ilmusid 20 000—30 000 tiraažis. Mart Laari, Lauri Vahtre ja Heiki Valgu „Kodu lugu” ilmus 35 000 eksemplaris. Me mõtlesime, et kohe tuleb lõpp. Et see ei saa ju kesta. Inimestel oli tohutu nälg, kõigest oli puudus, ja meie muudkui täitsime ruttu-ruttu oma sarja nii palju kui võimalik n.-ö. võimatu kirjandusega. Mõtlesime, et kui see aeg mööda saab, on need 30 000 eksemplari ikkagi kuskil olemas, igaühel kodus. 1989 oli „Loomingu Raamatukogus” eriti tähtis aasta.

Kujundusega oli nii, et aastakäigu kujundus tuli kinnitada keskkomitees. Ja kui 1988. aastal tegi Jüri Kaarma „Loomingu Raamatukogule” sinimustvalge kaane, pidi Agu Sisask keskkomitees aru andma. „Mulle tundub, et teil on sinimustvalge kujundus!” ütles kõrge ametimees. Ja Sisask olevat vastanud: „Aga mulle tundub, et teie telefon siin laua peal on ka sinimustvalge kujundusega!” Oli must telefon ja valge juhe, mis oli kinnitatud sinise isoleerpaelaga.

Ma räägin juba nagu mingi vana revolutsionäär!

H. R.: *Oktoobri lõpus esines Kumu sügiskonverentsil üks raadio Vaba*

Euroopa juures töötanud ungari päritolu mees Alfred A. Reisch, kes rääkis CIA poolt rahastatud salajasest raamatute postitus- ja levitamiskavast külmaja ajal. Väidetavalt saadeti Ida- ja Kesk-Euroopasse ning jagati Läänt külastavatele Ida-Euroopa turistidele ja meremeestele üle kümne miljoni Lääne raamatu ja ajakirja eesmärgiga tagada raudse eesriide taga elavatele inimestele mingigi ligipääs Lääne ideedele. Lisaks tavalistele inimestele olid raamatuid saadetud ka muuseumidele, raamatukogudele, ülikoolidele jne. Reischi kirjelduse järgi oleks „Loomingu Raamatukogu” olnud täpselt õige aadressaat. Oled sa sellest midagi kuulnud?

A. S.: Ma ei ole sellest mitte midagi kuulnud. Mis aastatel see võis olla?

H. R.: *Eestisse, Lätisse ja Leedusse olid raamatuid saadetud alates 1956. aasta suvest kuni 1970. aastate lõpuni. Siis olid saadetiste kohaletoomine katkestatud liiga tugeva tsensuuri tõttu.*

A. S.: Huvitav küll. Ma ei oska seda ei kinnitada ega ümber lükata. Aga ma olen ise näinud, kuidas saadeti piibleid üle mere. See pidi olema 1971. aasta suvel, ülikooli viimasel kursusel. Me olime Párispeal murdepraktikal, pidime mutikeste juures lindistama, aga plikad, nagu me olime, vedelesime hoopis rannas ja päevitasime. Ja äkki oli meri täis väikseid plastikpakendites pakke, mis päikese käes sädelesid. See oli mingi usuline aktsioon, kindlasti mitte CIA! Mingi usulaev oli neid vette puistanud, et saata nõukogude inimestele vene- ja eestikeelseid piibleid. Meie korjasime neid mitu tükki üles. Párispea oli piiritoon, ja meid aeti kohe rannast ära. Piirivalvepoisid hakkasid neid pakikesi kokku korjama. Isegi meie käest küsiti: „Ega te midagi ei leidnud?” Meie vastasime, et ei leidnud. Ise ma tassisin kaasa ühe venekeelse Uue Testamendi, eestikeelne oli mul nagunii juba olemas. Magasime kuskil lakas ja peitsime need heinte alla, kartsime veel, et äkki piirivalve tuleb otsima. Piiblid korjati kokku, pandi auku, valati bensiiniga üle ja põletati ära.

Aga sellest CIA aktsioonist pole ma küll midagi kuulnud. Reeglina ikkagi post ei toonud niisuguseid asju üldse kohale. Näiteks needsamad minu Rootsi-tuttavad saatsid mulle seitsmeköitelise rootsikeelse entsüklopeedia, millest ma sain kätte ainult kuus raamatut. Köide, mis vahelt ära võeti, sisaldas tähti R—S, ilmselt nad arvasid, et seal on „Sovjetunionen”, ja tõstsid lihtsalt selle köite kõrvale. Ülejäänud saabusid kõik kohale.

H. R.: *Huvitav, kuhu kõik need asjad, mis ära võeti, siis lõpuks jõudsid? Kes neid raamatuid ikkagi luges?*

A. S.: Seda oleks väga huvitav teada! Mul oli üks klassivend, kelle isa töötas ametlikult tollis, ühesõnaga, oli selles ringkonnas. Ja et teistele lastele meeldida, tassis see poiss tihti kooli väliseesti raamatuid ja vahel isegi plaate. Tema isa oli ilmselt kõik need asjad pakkidest konfiskeerinud. Ja ühel jõululauapäeval tõi see poiss kooli jõululaulude plaadi, sellest tuli pahandus. Meil oli muusikaklassis grammofon, panime plaadi mängima. Õpetaja tuli klassi, meil jõululaulude plaat mängis. „Ma lähen nüüd klassist välja,” ütles õpetaja, „ja kui ma tagasi tulen, siis olgu kõik korras!” Tegi näo, nagu poleks ta midagi näinud ega kuulnud. Me panime siis ehmatusega plaadi ära.

H. R.: *Millisest kirjandusest sa ise lugu pead?*

A. S.: Pigem ajaloolisest, klassikast. Fantastika mulle ei sobi, vampiirid ka mitte, krimikirjandusest ma ka eriti ei pea, kuigi, kui see on vaimukas, siis miks mitte. Näiteks Agatha Christie't ma väga armastan ja Bo Balder-soni võiksin veel ja veel lugeda. Aga nüüd on see salapärane pseudonüüm kadunud. Ta kirjutas umbes kümme romaani ja tõenäoliselt suri siis ära. Pika vahe järel, 1980. aastate algul, ilmus küll veel üks, ja siis kadus autor lõplikult. Tema kirjutamisaeg oli kuuekümnendatel.

H. R.: *Kelle käes siis autoriõigused on?*

A. S.: See on Rootsi riigi kõige suurem saladus. On arvatud kõiksugu asju — muuhulgas seda, et need raamatud on kirjutatud mõni endine peaminister.

H. R.: *Stieg Larssoniga on ju ka suured saladused seotud.*

A. S.: Jah. Need käsikirjad olevat justkui leitud pärast tema surma. Aga ega keegi ei tea, võib-olla on see lihtsalt ülesblutitud lugu ja keegi teeb sellega küünilist äri. Mark Twainil on lõbus novell, kuidas üks prantsuse kunstnik kuulutas ennast surnuks ja pärast seda läksid tema teosed kallilt müüki. Tegelikult ta elas edasi ja sai väga rikkaks!

H. R.: *Oskad sa öelda, kust ammutab rootsi krimikirjandus oma ammen-damatuna näiva jõu? On see liiga rahulik, liiga stabiilne igapäevaelu?*

A. S.: Jah, ma olen sedasama mõelnud — liiga rahulik, liiga stabiilne iga-päevaelu. Ja selle kõrval eriti verised ja eriti jubedad kriminaallood. Krimi-kirjandus on neil tõesti kõrgel järjel, nüüd on norra oma ka järele jõudnud. Sealkandis on krimikirjandus suurte traditsioonidega, seda trükitakse suurt-es tiraažides ja loetakse palju. Ja tõlgitakse laias maailmas. Saksamaal on rootsi ja norra kriminaalromaanid kõigi edetabelite tipus. Meie oleme siin tõlkinud Marklundi, Nesserit, Mankelli, Guillou'd, aga ma ei ole märganud kuigivõrd silmatorkavat menu. Aga ega ka tõesti suurtel rootsi romanis-tidel pole olnud silmapaistvat avalikku edu, näiteks Hjalmar Bergmanil. Stieg Larsson ületas muidugi kõik künnised.

H. R.: *Loodetavasti jääb sul nüüd rohkem aega tõlkimiseks ja esseede, kommentaaride, ees- ja järelsõnade kirjutamiseks. Kas sinu kirjutistele on oodata ka järke?*

A. S.: Ma ei tea. Vahel tundub, et ma olen juba kõik ära öelnud. Olen nii kaua olnud toimetaja ja kirjastaja, et olen aru saanud — ei pea teisi inimesi oma tekstidega tüütama. Inimestel peaks olema rohkem enesekriitikat. Ja enesekriitika on see, mida mul loodetavasti veel ikka on.

Inimesed vorbivad ju lõputult tekste. Ja kõik pakuvad: võta-võta-võta minu luulekogu! Võta-võta-võta minu novellikogu! Võta-võta-võta minu uus romaan! Trüki! Avalda! Ehk keegi loeb! Aga ausalt öelda tasub enne ikka mõtelda, kas on vaja inimesi kõikide oma kirjatükkidega tüüdata. Avaldada tuleks seda, mida ilmtingimata ei saa jätta avaldamata, mitte iga paberitükki, mis täis kirjutatakse. Tuleks kõik võimalikult kitsasse vormi suruda — et see, mis sinust järele jääb, oleks vajalik ja möödapääsmatu. Ei maksa tüüdata teisi inimesi kehvade luuletuste ja kehvade romaanidega.

Teistel ei ole selle jaoks aega, neil on oma elugagi nii palju tegemist. Inimesed ei jaksa vastu võtta seda lainet, mis trükist tuleb, kõiki neid elulugusid ja luulekogusid. Eesti rahvas on ju väike ja tal ei jätku jõudu. Silmi ei jätku. Lugejaid ei jätku. Pigem on praegu nii, et igaüks kirjutab, aga keegi ei jaksa enam kõiki neid asju lugeda.

Mul on tunne, et need raamatud, mida ma olen tõlkinud, on olnud vajalikud. Vähe on tehtud raha pärast. Tõlkimisega rikkaks ei saa. „Kunsti” kirjastuse kuldse kuningate-sarja esimese raamatu, Gerd Trefferi „François I” me tõlkisime emaga kahe peale, sest vannituppa oli hädasti uut boilerit tarvis! Ema tahtis meie majanduslikku olukorda parandada ja tegi algkäsikirja valmis. Mu emal on loomulik keelteanne, temagi oleks pidanud tegelikult tõlkijaks hakkama, aga töötas kogu elu keemia alal. Selle raamatu tõlkis ta seitsmekümne viie aastaseks.

H. R.: *Millise raamatuga lõpetad oma valitsusaja „Loomingu Raamatukogus”?*

A. S.: Mõtlesin teha selle aasta viimaseks numbriks Hjalmar Söderbergi esimese teose, millega ta omal ajal Rootsis kuulsaks sai. See raamat ilmus küll juba XIX sajandi lõpus, aga on rootsi kirjanduse üks klassikalisi tekste, umbes nii, nagu Eestis on Bornhöhe „Tasuja”. Aga see pole mitte mingi ajalooline romaan, vaid lihtsalt üks väike võluv novellikogukene, *Historietter*. Nimelt sealt pärines kõige esimene tõlge, mille ma tõlkisin ülikooli tõlkevõistlusele 1970. aastal, pealkirjaga „Tõestisündinud lugu”. See oli minu noore elu tähetund, kui sain sellega tõlkevõistluse võitjaks. See ja veel mõned novellid — kahekümnest loost seitse — on juba ilmunud 1990. aastal Söderbergi valitud teoste koondköites „Tõsine mäng”. Nüüd ma tahtsin, et kõik need Söderbergi lookesed oleksid koos ühtede kaante vahel, ja tõlkisin puuduolevad sinna juurde. Kuna kuus lugu on Arnold Raveli tõlkes, siis ilmub see raamat ühelt poolt minu õpetaja ja eeskuju, kadunud Arnold Raveli mälestuseks, ja teiselt poolt minu esimese tõlke taastrükina.

Ja kui ma nüüd seda novelli uuesti üle vaatasin, leidsin loo viimastes ridades stseeni, kuidas vana mädanenud plank kukub vana mädanenud laternaposti peale. Mõlemad kukuvad pikali, olles enne pidanud pikki filosoofilisi diskussioone. Ja siis möödub sündmuspaigast vana laternasüütaja, kes on laternaid süüdanud juba kolmkümmend kuus ja pool aastat, ja saab aru, et sel õhtul ei ole tal enam vaja laternat süüdata. See oli ootamatu arv — kolmkümmend kuus ja pool aastat. Mina olen „Loomingu Raamatukogus” kolmkümmend kuus ja pool aastat laternaid süüdanud. Nüüd ma siis lõpetaksin ringkompositsiooniga selle kolmekümne kuue ja poole aastase perioodi. Ja see, mis edasi tuleb, on juba nagu boonus, niiöelda *post scriptum*.